

A szegényparaszti lét időtlen állandósága

Morvay Gyula: *A nagy út*

„Szétrúgom falum rongy kerítését,
szent lüktetést tapasztok vágyódó szívemre.
Csitítom vérem nyerítését,
hiába, nyugtalanság borul szívemre.

Ki tudja hányadszor csomagolok
megejtő erő felé,
nem tudom hányadszor vándorolok
vágyva a végtelen elé.”¹

A két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom kiemelkedő alakja, a pályáját költőként kezdő Morvay Gyula² *Tavaszelőtt* című versében még lírában veti fel az elvágyódás, a megszokott közegből való kilépés lehetőségének a kérdését. Néhány évvel később, 1944-ben megjelenő regényének, *A nagy útnak* a főhőse, Böse János ugyancsak a vándorlás kényszerének és az elvágyódás korlátainak ellentmondását hordozza sorsában. A címben megjelölt nagy út ugyanis ez esetben nem földrajzi-fizikai távolságra, hanem épp a szegényparaszti sors fizikai korlátozottságot jelentő, reménytelen küzdelmeire vonatkozik: „Böse és Vera csak most indultak el a nagy úton. Az egyholdas szegényemberek göröngyös útján.”³

„A paraszti élet nehéz, testszaggató, pihenéstelen s fölötte a bizonytalanság – vihar, jég, fagy, szárazság, tűz – örök nyugtalanító réme. Szűk reménységek és bő csalódások váltakozása. Örök egy helyben tapodás.”⁴ Viski Károly néprajzkutató foglalta össze ily módon azt a paraszti sorsot, mely előtt az „örök” és

NATKÓ ANNA (1994) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művelődéstörténeti Tanszékének doktorandusza.

1 Morvay Gyula: *Tavaszelőtt*. *Magyar Írás*, 1936, 7. sz., 73–74.

2 Morvay Gyula (1905–1998) költő, prózaíró, tanár. Aktív tagja volt a csehszlovákiai magyar fiatalok Sarló mozgalmanak. A harmincas évek első felében három verseskötete is megjelent. *A nagy út* – a béresek sorsát elbeszélő *Emberek a majorban* és a ruszin falu életét ábrázoló *Falu a havasok alatt* után – a harmadik regénye. Az első bécsi döntést követően a Dunántúlra települt át; több évtizedig Nagykanizsán élt és tanított. Szabolcsi Miklós szerk.: *A magyar irodalom története*, VI. Budapest, 1978, Akadémiai, 880.

3 Morvay Gyula: *A nagy út*. Budapest, 1944, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 153.

4 Viski Károly: *A magyar jelleg a néprajz tükrében*. In: Szeffű Gyula szerk.: *Mi a magyar?* Budapest, 1939, Magyar Szemle Társaság, 373.

„mozdulatlan” jelző a korszak számos más gondolkodójának írásaiban is megjelent – a parasztság azonban maga is erősen rétegzett lévén az életlehetőségek korlátozottságát tekintve heterogén képet mutatott. Az 1930. évi népszámlálás adataiból a trianoni országterületen a parasztság létszámát mintegy 4,4 millió főre becsülő Gunst Péter e paraszti népesség 69,5%-át az 5 kataszteri holdnál kisebb földbirtokkal rendelkező szegényparasztok közé sorolta, melyen belül 41%-ra tette a gazdasági cselédek és mezőgazdasági munkások arányát.⁵ Ez volt az a társadalmi csoport, melynek pontosabb jövedelmi és életviszonyai a statisztikák készítői előtt is zömmel rejtve maradtak. Az 5 kataszteri holdnál kisebb földbirtok önmagában a legritkább esetben volt csak elegendő egy család megélhetéséhez, az abból származó jövedelmet kiegészítő bér munka felmérését ellenben egyrészt a korszakban el nem hanyagolható mértékű, de sok esetben nem dokumentált mezőgazdasági munkanélküliség, másrészt a napszámbeérek szezonális ingadozása és gyakori természetben való kifizetése nehezítette.⁶ A paraszti társadalom ezen, legkiszolgáltatottabb rétegének életéről így a korszak szociográfiai és szépirodalmi alkotásai nyújtottak a közvélemény számára gyakran megdöbbentő képet.

Morvay Gyula 16 gyermekes szegényparaszti családból származott: elődeit, egészen a török időktől kezdve örökké robotoló zselléreként, napszámosokként ábrázolja rövid életrajzában. „Írásaimban – a nép gyerekeként – a nép sorsát írom” – fogalmazott ugyanott.⁷ Kortárs kritikusi írói érdemei között „igazmondását”,⁸ „tájszavakkal ízesített, színes, érzékletes” nyelvezetét⁹ és „józan realizmusát”¹⁰ emelték ki. Bár a korszak felvidéki magyar irodalmának kiemelkedő képviselőjeként tartották számon, *A nagy út* nem kizárólagosan egy azonosítható országrész vagy tájegység társadalmának viszonyaira, hanem általánosságban egy társadalmi réteg életlehetőségeire – illetve azok hiányosságaira, zsákutcáira – reflektál a saját föld, saját egzisztencia megteremtésének vágya és a lehetőségek közötti áthidalhatatlan távolság megragadásával. A regényt kevésbé cselekménye vagy feltehetően okkal sematikus rajzolt alakjai, mint inkább a társadalmi keretek áthatolhatatlanságának problémáját közvetítő idő- és térszemlélete teszi érdekessé. Amit számos kortárs helyszíni kutatásokra, interjúkra épülő szociográfiaiak vagy esszék formájában közvetített, azt Morvay

5 Gunst Péter: A magyar agrártársadalom 1919–1945 között. In Gunst Péter szerk.: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest, 1998, Napvilág, 231–284.

6 A mezőgazdasági munkanélkülieket csak abban az esetben tartották nyilván hivatalosan az Országos Gazdasági Munkaközvetítő Intézetnél, ha volt munkásigazolványuk vagy cseléd-könyvük – az 5 kataszteri holdnál kisebb birtokkal rendelkező, legalább időszakosan egyéb munkavállalásra kényszerülők ezen statisztikákban így rejtve maradtak. Gunst, 261–262.

7 Morvay Gyula: Életrajz helyett. *Diárium*, 1944, 4. sz., 51.

8 Kulcsár Adorján: Morvay Gyula. *Diárium*, 1944, 4. sz., 53.

9 Morvay Gyula: A nagy út. *Néptanítók Lapja*, 1944, 21. sz., 789.

10 Városi István: Morvay Gyula: A nagy út. *Magyar Kultúra. Társadalmi és tudományos szemle*, 1944, 20. sz., 96.

a valóság pontos megjelenítésén túllépő, a tragikumot épp a részletes helyzet- vagy jellemábrázolásról való lemondás árán is megragadó próza keretei között tette.

A regény főhőse, Böse János már gyermekként hat kilométert gyalogol az iskoláig, majd házakhoz áll be szolgálni: marhahajcsár, napszámos, kubikus lesz. Időszakos letelepedéseit újabb és újabb vándorlások szakítják meg, mozgása mégis csak egy bizonyos, behatárolt közegeken belül történik: mintha újabb tapasztalatokkal, újabb csalódásokkal, de mindig ugyanoda térne vissza. Útja ezáltal épp az egyhelyben toporgás és korlátozottság allegóriájává lesz. Élete úgy válik végtelenül küzdelmessé, hogy közben teljességgel eredménytelen marad, mivel az zárt keretek között, a társadalom mozdíthatatlan korlátai között „halad”. A regény érdekes ellentétre épül: miközben Böse János életét végig tekintjük iskolás gyermekkorától öregségéig, életének történései a fizikai időtől elszakadva a szegényparaszti lét időtlenségére mutatnak rá. Morvay egyetlen egyszer sem rögzíti cselekményét a fizikai térhez vagy időhöz. A helyszínekre csak faluként vagy városként hivatkozik, míg az idő múlását csak alakjai fizikai öregedésével érzékelteti, noha a hangsúly itt is magára az idő múlására, de nem annak pontos mértékére vonatkozik. A sajátos időkezelés a narrátor pozíciójából is szembetűnő. „Talán a második vagy harmadik tavasz lehetett, mikor Böse megbetegedett, és alig bírt felkelni” – fogalmaz az elbeszélő a regény végén az immár szegényházban tengődő főszereplővel kapcsolatban, bizonytalansága azonban nem a narrátori tudat korlátozottságából fakad, hisz a szöveg számos pontján jelzi előre- és visszautalásokkal az eseményekre vonatkozó teljes körű tájékozottságát, így a javasasszony Gajdosné első említése után közvetlenül előre jelzi annak közelgő – és az asszony tudatában levő – halálát, míg Verának saját halála esetére vonatkozó intézkedéseit csak annak felgyógyulását követően osztja meg.¹¹ A fentebb idézett mondat „talánja” így nem az elbeszélőnek a történetekre vonatkozó bizonytalanságát vagy az információk tudatos elhallgatását, mint inkább a fizikai idő relativizálását jelzi.

Böse János kétségtelenül sematikus alak. Morvay sem külső, sem belső jellemvonásait nem rajzolta meg, ez azonban nem feltétlenül tekinthető hiányosságként, mint inkább annak magyarázataként, hogy a szerző nem egy ember, hanem tömegek sorsának ábrázolására törekedett Böse figuráján keresztül. Böséből talán épp ezért nem csinál valódi *hőst*, mely kiemelhette volna társadalmi csoportjának tagjai közül. Gyermekként sem sír, amikor a tanító elveri, passzívan veszi tudomásul szülei halálát, majd azt, amikor minden háztól elküldik, ahová szolgálni beáll. Egyetlen epizódot találhatunk a cselekményen belül, ahol felvillan a sors, az élet, a körülmények elleni *lázas* lehetősége: amikor a falu előljáróinak kártyapartijára betoppánó Böse elárulja a tanítónak,

11 Az elbeszélő tulajdonképp már a cselekmény közepén előrevetíti a végkifejletet is: „A csend beszorult a szobába, ahol ezek az emberek éltek. Szűk életüket kerítéssel fogta körül a sors, nem törhettek ki belőle.” *A nagy út*, 153.

ő lopta el az iskola könyvtárának „tiltott” – értve ezen valószínűleg a politikai szempontból veszélyesnek minősíthető – darabjait. „Ellopja a tilos könyveket – olvasási szomj. Csúnya kiábrándulás, mert felébred és látja, hogy milyen rongy és kicsinyes körülötte minden” – mélázik a történeteken a község orvosa.¹² Bösére azonban – látszólag – a könyvek semmilyen hatással nem lesznek. Élete végére ugyan – a minduntalan hangoztatott földosztás örökös elmaradása miatt – kiábrándul a faluba látogató képviselő-aspiránsokból, de magából az életből, mintha sosem ábrándulna ki ténylegesen; saját korlátaira mintha sosem ébredne rá igazán, mely a sorssal szembeni lázadás alapját jelenthetné. Az évek telnek, de Böse dolgozik, ahol lehetőséget adnak rá, küzd, fárad, és sosem jön el számára a beismerés pillanata: hogy álma mindig elérhetetlen marad. A nehezen megszerzett egy hold föld számára a „juss, mit az élettől csikart ki” – amiből az évek során, az adósságok nyomasztó terhe alatt már csak negyedhold marad, de amit mint vágyálmot idős korában is kerget, immár nem magának, hanem gyerekei örökségül akarva a kis parcellát. Életútja nemcsak mint a természetes fizikai öregedés, de mint az élet szertefoszlása is lineárisan halad előre: nemcsak a saját föld és saját egzisztencia álmától kerül egyre messzebb a főhős, de élete végére a családi közegtől is elszakadva a fizikai-lelki magányba jut.

A regény narratívájában az egyedüli érték az a földbirtok és az arra alapozott egzisztencia, melynek megszerzése összességében végül inkább sikertelen marad. Azt a lehetőséget, hogy a család is mint az élet kiteljesedése és a boldogság lehetősége jelenjen meg, az elbeszélés elhárítja, sőt a kilenc gyermek, mely Böse János és Kovács Vera házasságába születik, a cselekmény előrehaladásával párhuzamosan egyre inkább teherként tűnik föl. Az egyik korabeli kritika a regény hiányosságaként könyveli el a gyerekek szinte az anonimitásig terjedő háttérbe szorulását.¹³ A nagy útban a családi lét idillikus ábrázolását egyértelműen meggátolja az elégséges földbirtok mint az alapvető egzisztencia hiánya, s ebben a közegben a gyermekek csupán Bösének és társadalmi pozíciójának reprodukcióját jelentik. „A gyermekek szerteszéjjel. Eladták munkájukat, két kezük fáradsága nem az övék [...], malterolnak, kapálnak, házakat építenek, gödröket ásna és erdőket irtanak, csemetének nevelnek – miként apjuk, Böse János.”¹⁴

Ugyanezen kritika az elbeszélés narratívájába nem illő elemként azonosítja Böse és Vera válásának felmerülését,¹⁵ ám ez ugyancsak értelmezhető úgy, mint a szegényparaszti lét elkerülhetetlen boldogtalanságának beismerését. Böse és Vera első találkozásaiából még az a bizakodás árad, hogy a szerelem – legalább ideiglenesen – helyettesítheti a hiányzó egzisztenciát: alapját jelentve egy szerény, de boldog életnek. A cselekmény egyik fontos pontja az a két egymást

12 *A nagy út*, 81.

13 Kovács Endre: Morvay Gyula: *A nagy út. Magyar Élet*, 1944, 7. sz., 29–30.

14 *A nagy út*, 239.

15 Kovács, 30.

közvetlenül követő párbeszéd, mely már a szerelemnek az anyagiakkal szembeni erősödő alárendelődését vetíti előre:

„– Én csak azt kérdezem tőled, hogy szeretsz-e? – komolykodott János.

– Szeretlek – mondta rá boldogan Vera.

– Miért?

– Hozzád mentem. És ezt a nehéz sorsot is szeretem, mert téged szeretlek.

Ezért a szerelemért érdemes élni, mert ha ez nem így lenne, lepotyognánk a halálba.

[...]

– Hát most mi legyen? – töprengett Böse. – Megmentem a te életed, rámegegy, amim még van ebben a szegényudvarban. Talán még a borjú is rámegegy.

– Nem érek annyit, mint egy borjú ára? – kérdezte Vera.

– Érsz, érsz, de akkor nem lesz tehén. Kezddhetem előlről.”¹⁶

A kezdeti optimizmust aztán előbb a falu egy-egy módosabb lakójának vonzereje, majd a társadalmi státus mozdíthatatlanságával való szembesülés írja felül. Az egymástól elhidegülő házastársak közötti szakadás betetőzését jelentő válás elmaradása is azt jelzi, a boldogtalanságba való beletörődés oly' mértékűvé lesz, hogy abban már sem az együtt, sem a különlet nem jelenthet érdemi különbséget. A falu hasonló társadalmi státusú lakói között a boldogtalanság, a hűtlenség, a házasságból való kilépés általános, így a regény narratívája egyértelműen azt közvetíti, nem is alakulhat másképp a közös élet egy olyan közösségben, ahol az egyének alapszükségleteinek kielégítése is folyamatos küzdelemmel jár. A vigaszt keresni próbáló Verát így szomszédjai csak a sorsába való beletörődésre biztatják: „Ez a paraszttasszonysors. [...] Azt hiszed, engemet nem vert meg az uram, nem szaladtam haza anyámhoz? Ez – az a nagyon nehéz parasztélet, tudod, Veronám?”¹⁷ A nagy út nem értelmezhető családregegyként vagy egy család hanyatlástörténeteként sem – a boldog családi lét anyagi feltételeinek hiánya a családi kötelek természetzerű pusztulását hozza magával. Vera halálával aztán ezen illabilis kötelek is végképp elszakadnak: Böse szegényházba, gyermekeik cselédsorba – fizikailag és lelkileg is – messzire kerülnek. A regény zárlatában megjelenő unoka alakja sem annyira az új generáció előtti szebb élet lehetőségét, mint Böse saját életének fájdalmas be nem teljesülését eleveníti föl. Az agg Böse a gyermek „húsát, színét, szagát” a barackvirághoz hasonlítja, s „kezével, szívével arrafelé kapott. Az után a szép barackvirág után” – az élet: a földből jövő, a földet jelentő élet után nyúló Böse utolsó, regénybeli mozdulata ez, melyet igazán sosem érhetett el. Alakjának tragikuma épp azáltal teljesedik ki igazán, hogy halálát már nem közvetíti az elbeszélő. Böse halálának ábrázolása valódi lezárást adva kibillenthetné a cselekményt az időtlenség állapotából, de a történet végét itt nem egy egyén fizikai létezésének,

16 *A nagy út*, 186.

17 *A nagy út*, 195.

hanem a szegényparasztság kiszolgáltatott, reménytelen helyzetének megszűnése jelenthetné – Böse János, az egyén ugyanis hiába fejezi be életét, Böse János, a reménytelenséggel örökké birkózó szegényparaszt nem hal meg: tovább él utódaiban és sorstársaiban.

Az elbeszélés azzal indul, hogy az öreg tanító belép abba „a vén iskolába”, melynek Böse János is tanulója, s azzal fejeződik be, hogy Böse Judit férjével és a kisunokával kilépnek a szegényházból, mely immár Böse Jánosnak a korábbiánál is szerényebb otthonát jelenti. A mozgás gesztusa fogja keretbe tehát a történetet, ami épp a mozdulatlanság kényszeréről szól. A fizikai tér- és idő elmosásával Morvay egy változatlan és változtathatatlan tünő világ képét mutatja be, melyben az alakok nemcsak a társadalmi rendszer korlátaival szemben, de saját testük, családjuk és egzisztenciájuk pusztulásával szemben is passzívakká válnak. A regény eszmei érdeme és – sajátos narratívája által – irodalmi értéke épp abban rejlik, hogy azon emberek reménytelen küzdelmeibe nyújt betekintést, akik élethelyzetükbe beletörődve a korabeli társadalom nagy része számára általában hangtalanok és láthatatlanok maradtak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Kulcsár Adorján: Morvay Gyula. *Diárium*, 1944, 4. sz., 52–53.
Morvay Gyula: *A nagy út*. Budapest, 1944, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
Morvay Gyula: Életrajz helyett. *Diárium*, 1944, 4. sz., 51–52.
Morvay Gyula: Tavasz előtt. *Magyar Írás*, 1936, 7. sz., 73–74.
Morvay Gyula: *A nagy út*. *Néptanítók Lapja*, 1944, 21. sz., 789.
Pintér József: *A nagy út*. *Diárium*, 1944, 5. sz.
Viski Károly: *A magyar jelleg a néprajz tükrében*. In Szekfű Gyula szerk.: *Mi a magyar?* Budapest, 1939, Magyar Szemle Társaság, 341–378.